

Z HISTÓRIE ŠTÁTNYCH ZDRAVOTNÝCH ÚSTAVOV

ON THE HISTORY OF THE NATIONAL INSTITUTES OF PUBLIC HEALTH

HELENA RAPANTOVÁ

Ústav hygieny LF UK, Bratislava

SOUHRN

Príspevok sa zaoberá štátnymi vedecko-laboratórnymi inštitúciami, ktoré vykonávali vyšetrenia pre všetky odvetvia hygieny, vydávali odborné posudky a poskytovali ďalšie služby pre Štátnu zdravotnú správu v oblasti verejného zdravotníctva. U nás to boli: Státní zdravotní ústav v Prahe (1925) a Štátny zdravotno-sociálny ústav v Bratislave (1939).

Kľúčové slová: mikrobiologická a sérologická diagnostika, výroba sér a vakcín, kontrola potravín a liečiv, zdravotnícka štatistika, protiepidemické aktivity

SUMMARY

The article deals with the state research-laboratory institutions performing examinations for all branches of hygiene, giving expert opinions and providing other services for the State Administration of Public Health, as in our country were: the National Institute of Public Health in Prague (1925) and the State Social-Health Institute in Bratislava (1939).

Key words: microbiological and serological diagnostics, production of curative sera and vaccines, control of foodstuffs and drugs, health statistics, antiepidemic activities

Štátne vedecko-laboratórne inštitúcie, ktoré mali poskytovať odborné vyšetrenia a posudky pre štátnu zdravotnú správu a jej verejno-zdravotnícke služby sa konštituovali koncom 19. storočia v dôsledku epochálnych objavov pôvodcov nákaz, rozvoja základných prírodných vied a postavenia hygieny na vedecký základ, zásluhou Maxa von Pettenkofera.

V Berlíne bol zriadený **Ríšsky zdravotný úrad** (1876), v ktorom sa postupne vybudovali hygienické laboratória a príchodom R. Kocha (1880) aj laboratórium bakteriologické. Krátko na to bol v Mníchove otvorený Pettenkoferov **Ústav hygieny** (1879), prvý svojho druhu na svete, a po ňom bol v Berlíne, pre Roberta Kocha, utvorený **Inštitút pre infekčné choroby** (1891), neskôr Kochov inštitút (1912).

V spore s Robertom Kochom o pôvod cholery epidémií stál Pettenkofer na strane „lokalistov“, presvedčených, že nákaza je viazaná na prítomnosť miazmy, jedovatých výparov z pôd vlhkých, presýtených rozkladajúcim sa organickým odpadom. Avšak konzekvencie, ktoré zo svojho teoretického omylu uplatňoval v praxi (asanácia pôdy, organizované odstraňovanie odpadových látok, odkanalizovanie miest) mali pozitívny efekt a obrovský ozdravovací význam (1).

Dôraz na vonkajšie prostredie, vrátane sociálneho, a tiež na určitú dispozíciu organizmu, robili jeho ústav školou hygieny v pravom slova zmysle, na rozdiel od mikrobiologicky orientovaného Kochovho inštitútu, zameraného na identifikáciu pôvodcov nákazy, zanedbávajúc často skúmanie ciest jej prenosu. Hygiena tu bola ponímaná ako praktická aplikácia bakteriológie. Pettenkoferovi žiaci, medzi nimi aj zakladateľ českej hygienickej školy Gustav Kabrhel, väčšinou navštevovali ústavy oba.

Z ďalších európskych štátnych zdravotníckych inštitúcií treba spomenúť aspoň **Pasteurov ústav** v Paríži (1888) a **Listerov ústav preventívnej medicíny** v Londýne (1891).

Štátna zdravotná správa v rakúsko-uhorskej monarchii, pod ktorú patrila iba **Inštitút pre výrobu očkovacích látok vo Viedni** (1895) mala administratívny charakter, „úradovala“ vydávaním zákonov či nariadení, a z úspor-ných dôvodov si vystačila s odbornými podkladmi, ktoré jej poskytovali ústavy hygieny a patologickej anatómie na nemeckej a českej LF KU v Prahe (bakteriologicko-dia-gnostické stanice), Štátne ústavy pre skúmanie potravín pri oboch ústavoch hygieny (1897) a mikrobiologické laboratória pri prosektúrach nemocníc.

Po vzniku Československej republiky muselo Ministerstvo verejného zdravotníctva a telesnej výchovy čeliť vážnym zdravotno-sociálnym problémom. V júli 1921 prijalo finančnú ponuku Medzinárodného zdravotného úradu Rockefellerovej nadácie, ktorú dostali aj viaceré vojnou spustošené stredoeurópske štáty. Mohli si sami navrhnuť projekt jej najlepšieho využitia. U nás zvíťazila idea zriadenia inštitúcie laboratórneho rázu, nazvanej **Štátní zdravotní ústav (SZÚ)**, oddelenia ktorého mali byť budované ako samostatné ústavy. Autorom tejto koncepcie bol profesor Pavel Kučera, ktorý sa najviac zaslúžil o jej realizáciu. Vypracoval hlavné body programu, podľa ktorých SZÚ mal: 1. riešiť praktické úlohy verejného zdravotníctva na vedeckom základe; 2. konať samostatné vedecké bádania; 3. vychovávať lekárske a iných odborníkov, pomocné sily a stredný zdravotnícky personál pre verejno-zdravotnú službu.

Druhý a najmä tretí bod Kučerovho programu bol predmetom nezhôd medzi predstaviteľmi štátnej zdravotnej správy a univerzitnými profesormi lekárskeho fakult, ktorí sa nevedeli zmieriť s predstavou, že postgraduálna výchova lekárov by mala byť zverená inej než univerzitnej inštitúcii. Značný podiel na nich mal Stanislav Růžička, profesor hygieny na LF UK v Bratislave (2).

Skôr ako SZÚ začal svoju činnosť, úlohu jeho oddelení (výroba očkovacej látky proti besnote, príprava vlastnej produkcie liečivých sér i vakcín a kontrola dovážaných, zásluhou Bohuslava Feierabenda, kontrola liečiv) suplovali ďalšie univerzitné ústavy (profesorov Honla, Hlavu a Lhotáka) a iné zariadenia (príprava protitetanového séra v Hranicích).

Oddelenia SZÚ tvorili 1. komplex sérovakcinálny (prvé – sérologické, druhé – na výrobu vakcíny proti variole, tretie – na výrobu Hemptovej vakcíny a očkovanie proti besnote, štvrté – pre mikrobiológiu a epidemiológiu) a **2. komplex laboratorne-hygienický** (piate – na skúmanie liečiv, šieste – pre výživu ľudu, siedme – pre hygienu vody a ôsme – pre sociálnu hygienu). Hynek Pelc doň sústredil hygienu bývania, školskú hygienu a hygienu práce, čím sa prof. Kučerom plánovaný počet jedenástich oddelení zredukoval. Tretí bod navrhovaného programu sa v intenciách pôvodnej predstavy neuskutočnil.

Ústav bol slávnostne otvorený 5. novembra 1925. Jeho prvým riaditeľom (1925–1928) sa stal profesor MUDr. Pavel Kučera.

Už v ustanovujúcom zákone „O zřízení, působnosti a organizaci Státního zdravotního ústavu Republiky Československé“ z októbra 1925 bola zakotvená možnosť zriaďovania pobočiek ústavu aj v iných mestách ČSR (Brno, Bratislava, Košice). Po celé roky sa to neuskutočnilo.

Zásluhou Ivana Stodolu sa v rozpočte Krajinského úradu v Bratislave našla určitá čiastka na zakúpenie pozemku v Turčianskom Sv. Martine a vybudovanie „filiálky“ SZÚ.

Októbrové udalosti 1938 ďalšie prípravy prekazili. Po vyhlásení autonómie Slovenskej krajiny a po osamostatnení Slovenska v marci 1939 sa spojenie s pražským SZÚ, ktorý výrobou očkovacích látok i sér a ďalšími špeciálnymi úkonmi slúžil celej republike, prerušilo a z možnosti sa stala nevyhnutnosť. Veci sa ujalo Ministerstvo vnútra, pod ktoré za Slovenského štátu zdravotníctvo patrilo, a výsledkom bolo založenie samostatného **Štátneho zdravotne-sociálneho ústavu (ŠZSÚ)** so sídlom v Bratislave, zákonom z mája 1939.

Podľa koncepcie MUDr. Ivana Stodolu, ktorý sa stal jeho riaditeľom, mal ústav osem oddelení, s perspektívou postupného budovania Pobočiek bratislavského ústredia, najmä jeho tretieho a štvrtého oddelenia, v sídlach šiestich zdravotných oblastí Slovenska (Bratislava, Nitra, Banská Bystrica, Turč. Sv. Martin, Košice, Humenné), v záujme pružnejšieho poskytovania služieb a riešenia ich špecifických problémov.

Nakoľko bratislavský ŠZSÚ nemal k dispozícii samostatnú budovu a na jej výstavbu nebolo času ani prostriedkov, jeho oddelenia boli rozmiestnené po rôznych pracoviskách, náplňou práce príbuzných, alebo už predtým v danej oblasti činných, akými boli štátne bakteriologicko-diagnostické stanice, výskumné stanice balneologické a klimatologické, ústavy potravinárske a ustanovizne, školiace stredný zdravotnícky personál a pôrodné asistentky. Včlenením do ŠZSÚ sa dostali pod jedno organizačné a administratívne riadenie, boli na

základe najnovších vedeckých poznatkov a aktuálnych potrieb zdravotníctva odborne usmerňované a nakoniec aj lepšie materiálne zabezpečované.

Zameranie jednotlivých oddelení a ich prednostov môžeme uviesť len v prehľade:

I. – pre výrobu sér a očkovacích látok – ich obstarávanie, vlastná výroba a distribúcia; od leta 1945 funkcia Ústrednej penicilínovej stanice pre Slovensko; od mája 1947 aj Ústredie transfúznej služby na Slovensku; MUDr. Ján Ilavský (1939–1947), po ňom MUDr. Margita Sutorisová–Stolcová;

II. – pre kontrolu liečiv – kvantitatívna a kvalitatívna analýza vzoriek, odobratých v lekárnach; prof. MUDr. František Švec (1940–1948), po ňom RNDr. Ľudovít Krasnec;

III. – mikrobiologické – kultivačná a sérologická diagnostika infekčných chorôb zo všetkých druhov zasielaného materiálu; prof. MUDr. Vojtech Mucha (1940–1945), po ňom doc. MUDr. Dionýz Blaškovič;

IV. – pre sociálnu hygienu a epidemiológiu – hygiena vody, mlieka, školská hygiena; prof. MUDr. Vojtech Mucha (od mája 1945); praktickú epidemiológiu, hygienickú kontrolu a asanáciu vykonávali pobočky IV. oddelenia; MUDr. František Schulz (pre bratislavskú oblasť);

V. – pre balneológiu a klimatológiu – spájalo balneologické výskumné stanice v Piešťanoch (Dr. Ján Zeman), v Trenčianskych Tepliciach (Dr. Štefan Siťaj), na Sliači (Dr. Juraj Hensel) a klimatologickú stanicu na Štrbskom plese (Dr. Anton Bečvař).

VI. – pre skúmanie potravín – chemické analýzy požívatín všetkého druhu, analýzy kozmetických prípravkov; mikrobiologické vyšetrenia vykonávalo III. oddelenie; prof. Dr. Ing. František Valentin (do decembra 1945), po ňom Ing. Jan Němejc;

VII. – pre sociálno-zdravotnú starostlivosť – zdravotnícka a iná štatistika; organizácia a zriaďovanie zdravotno-sociálnych poradní a staníc; MUDr. Ladislav Straka;

VIII. – veterinárno-parazitologické – štúdium zooparazitov u človeka; výskum malárie; zriaďovanie helmintologických a antimalarických staníc; MUDr. Martin Dziuban;

Štátny zdravotno-sociálny ústav sa výrazne zapísal do histórie preventívneho lekárstva a verejného zdravotníctva. Postupom rokov vzniklo z neho šesť samostatných výskumných ústavov. Pobočky jeho III. a IV. oddelenia boli solídnu bázou pre vznik a rozvoj krajských a okresných hygienických staníc (1952).

LITERATÚRA

1. Rapantová H. Spomienka na zakladateľa vedeckej hygieny (M. von Pettenkofera). In: Ághová E, editor. Životné podmienky a zdravie. Bratislava: SZÚ SR; 2002. s. 8–12.
2. Rapantová H. O štátnych zdravotných ústavoch. In: Pavlíková E, editor. Vývoj zdravotníckych zariadení v Bratislave. Bratislava: Book & Book; 2003. s. 58–68.

MUDr. Helena Rapantová, CSc.

Ústav hygieny LF UK

Špitálska 24

81372 Bratislava

E-mail: hygienu.sekretariat@fmed.uniba.sk